

Ἀπὸ τὸ ἄυλο τῆς διαμεσολαβημένης ἐπικοινωνίας
στὴν ψυχοσωματικὴ μέθεξις
Νύξεις γιὰ τὴ σημαντικότητα
τῆς ἐνσάρκωσης στὸν σύγχρονο πολιτισμὸ

Παναγιώτη Θωμᾶ*

Ἡ πανδημία τοῦ νέου κορωνοϊοῦ ταρακούνησε τὸν κόσμον μας, ἀμφισβήτησε τὶς ἐπισημασθεὶς βεβαιότητές μας καὶ –κυρίως– ἔφερε τὴν ἀπώλεια ἐνώπιόν μας, μὲ ταχύτητες μέχρι πρότινος ἄγνωστες καὶ μὲ διαδικασίες ἀρκοῦντως τρομακτικές. Ἐποχὴ μεγάλης ἀνασφάλειας, ἡ ὁποία ἀποτέλεσε πρόκληση καὶ πρόσκληση γιὰ προσαρμογὴ, ἄμεση μεταβολὴ τοῦ τρόπου ζωῆς μας καὶ ἐπαναπροσδιορισμὸ –ἔστω προσωρινό– ἀκόμη καὶ τῆς προσέγγισής μας στὸν πλησίον, ἡ ὁποία ἔπρεπε νὰ ἀνακαλύψει νέες διόδους καὶ μεθόδους. Ὅπως εὔστοχα ὑπογράμμισε ὁ Julian Stern τὸ 2020, ἐν ὧσιν ἡ οἰκουμένη ὁλόκληρη βρισκόταν στὸ ἔλεος ἐνὸς ἀνεξέλεγκτου, θανατηφόρου ἰοῦ: «Ἡ συνήθης συνείδηση/συναίσθηση μὲ τὴν ὁποία κάποιος ποὺ ἐνεργεῖ ὡς πλησίον εἶναι (στ' ἀλήθεια) πλησίον δοκιμάζεται συνεχῶς ἀπὸ τὴν πανδημία»¹. Τὸ νὰ εἶσαι ἢ μᾶλλον –κατὰ τὸ εὐαγγελικό–, τὸ νὰ γίνεις πλησίον, ἀδελφὸς καὶ συνάνθρωπος συνεπαγόταν γιὰ ὅλους μιὰ ἀλλόκοτη ἀντιστροφή: συχνὰ ἡ ἀπόσταση ἦταν ἀγάπη καὶ τὸ πλησίασμα μιὰ πιθανὴ ἀπειλὴ κατὰ τῆς ἴδιας τῆς ζωῆς ἐαυτῶν καὶ ἀλλήλων.

Πιστεύω πὼς μέσα στὴ λαίλαπα τοῦ κακοῦ, τὸν ἐγκλεισμό, τὸν ἀποκλεισμό καὶ τὴν ἀσθένεια, δὲν ὑπῆρξε σχεδὸν κανεὶς ποὺ ἔστω καὶ προσωρινὰ νὰ μὴν αἰσθάνθηκε εὐγνωμοσύνη ποὺ μπορούσε νὰ ἐπι-

* Ὁ Παναγιώτης Θωμᾶ εἶναι διδάκτωρ Θεολογίας τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, ἐκπαιδευτικός (Υ.Π.Α.Ν. Κύπρου) καὶ συγγραφέας. 1. J. Stern, “Editorial. Alone, Together”, *British Journal of Religious Education* 42, 3 (2020), σσ. 249-252, ἐδῶ σσ. 251-252: “The ordinary sense in which someone who *acts* like a neighbour is a neighbour, is being constantly tested by the pandemic”.

κοινωνήσει, νὰ ἐργασθεῖ, νὰ διδάξει, μέσω μιᾶς βιντεοκλήσης, μὲ τὴν καθημερινή σχεδὸν ἀνταλλαγὴ μηνυμάτων καὶ φωτογραφιῶν καὶ τὴν ἐπιστράτευση εἰκονικῶν περιβαλλόντων ποὺ λειτούργησαν ἀντισταθμιστικά καὶ μὴ ὑποκαθιστώντας βεβαίως τὴν πραγματικὴ ἐπικοινωνία, ἐργασία ἢ διδασκαλία. Οἱ τεχνολογίες τῆς ψηφιακῆς μας ἐποχῆς, ὑπῆρξαν μέσα στὴν πανδημία εὐεργεσία, δῶρο Θεοῦ, ἀγαθὸ καὶ γέφυρα μὲ τοὺς ἄλλους· ἐν τούτοις τὸ ἄυλο, τὸ μακρινό, τὸ εἰκονικὸ ἄφηγε σὲ ὅλους μία αἰσθησιμὴ ἔλλειψη, ἀνολοκλήρωτου καὶ ἀνικανοποίητου. Φαίνεται, πὼς ἡ ἀνάγκη καὶ ἐπιθυμία κοντινῆς ἐπαφῆς μὲ τοὺς ἀνθρώπους δὲν ἔχει ἀκόμη ἀτονήσει ἢ μετριασθεῖ, παρ' ὅλη τὴν καθημερινή μας ἐνίοτε ἔκθεση περισσότερο στὸν ψηφιακὸ κόσμον παρὰ στὸν φυσικόν. Ἡ μήπως νὰ βάλουμε ἓνα ἐρωτηματικὸ σὲ αὐτὴ τὴ μάλλον αἰσιόδοξη ἀλλὰ πάντως θετικὴ διαπίστωση;

Θὰ ἤθελα ὅμως νὰ ὑπογραμμίσω μία ἄλλη δυνατότητα ποὺ μᾶς ἔδωσε ἡ συνθήκη τῆς πανδημίας, τὴν ὁποία ἐπιλέγω νὰ χαρακτηρίσω ὡς πρόκληση ἀφύπνισης γιὰ τὴν ἐκκλησιολογία καὶ τὴν ἐκκλησιολογικὴ μας συνείδηση, ἡ ὁποία δὲν μπορεῖ σαφῶς νὰ ὑπάρξει χωρὶς τὴν οἰκουμενικότητα τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Σὲ λογίων-λογίων ὁθόνες, ἀνὰ πᾶσα στιγμή, πρώτη φορὰ μᾶλλον σὲ ἐμπειρία πανδημικῆ, ἡ ἀνθρωπότητα εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ μαρτυρήσει μὲ τέτοια ἔνταση τὴν οἰκουμένη ὡς κοινὸ σῶμα: τὸ ἀλληλένδετο τῶν μελῶν τοῦ σώματος, τὴν κοινὴ τραγωδίαν ποὺ ἀναζήτησε ἀγωνιιδῶς τὴ λύτρωση καὶ καλοῦσε κάθε λεπτὸ στὴ βίωση τοῦ «συμπάσχειν καὶ τοῦ συγχαίρειν» τοῦ Παύλου² ἀπὸ κάθε μέλος, γιὰ κάθε μέλος, ὅπου γῆς. Βεβαίως, ἂν πρέπει νὰ προσδιορίσουμε τὰ ὅρια τῆς Ἐκκλησίας γιὰ νὰ χωρέσουμε μιὰ τέτοια οἰκουμενικὴ συνείδηση, δὲν ἔχουμε τὸ δίκως ἄλλο διαφορετικὴ ἐπιλογὴ ἀπὸ αὐτὴν ποὺ παραδέχεται, πὼς αὐτὰ εἶναι μονάχα «τὰ ὅρια τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ»³, τὴν ὁποία ὁ ἄνθρωπος φυσιολογικά θὰ πρέπει νὰ μιμηθεῖ.

2. Α' Κορ. 12, 26: «καὶ εἴτε πάσχει ἐν μέλος, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη, εἴτε δοξάζεται ἐν μέλος, συγχαίρει πάντα τὰ μέλη».

3. Χρ. Σταμούλης, «Κατόπιν Ἑορτῆς. Σχόλιο γιὰ τὴν Ἁγία καὶ Μεγάλὴ Σύνοδο τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας», στό: *Φάγαμε Ἦττα. Κείμενα γιὰ τὸν Αὐτοεγκλωβισμό τῆς Ὁρθόδοξίας*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2021, σ. 52. Ἡ φράση ἀνήκει στὸν σπουδαῖο δάσκαλο τῶν θεολογικῶν γραμμάτων μακαριστὸ Μητροπολίτη Ἀθανάσιο Γιέφτιτς καὶ τὴν καταγράφει ὁ Χρ. Σταμούλης ἀπὸ ὁμιλία του στὴ Θεολογικὴ Σχολὴ τοῦ Α.Π.Θ.

Τὰ περὶ πανδημίας καὶ ὅσα γενικὰ ἔπονται ἰσχυρῶν κρίσεων φέρουν ἀσφαλῶς στὸ προσκῆνιο τὴν ἀδήριτη ἀνάγκη νὰ ἀκουσθεῖ –σὰν «φωνὴ σὲ στέρνα κλειστή» κατὰ Μάνο Ἐλευθερίου ἢ σὰν ἐπίμονος ψίθυρος εἰς ὧτα ἀκουόντων–, ἡ προφητικὴ φωνὴ τῆς θεολογίας, ἔτσι ὅπως φωτισμένα τὴν περιγράφει ὁ ὀρθοδοξότερος σουρεαλιστὴς τῆς λογοτεχνίας μας, Νίκος Γαβριήλ Πεντζίκης. Γράφει λοιπὸν ὁ Θεσσαλονικέας συγγραφέας, σχολιάζοντας τὸν Διονύσιο Σολωμὸ καὶ ἐπεκτείνοντας, ὅπως τὸ συνηθίζει ἄλλωστε, τὸ ὀπτικὸ πεδίο τῆς θεολογίας:

‘Ο ποιητής, σκέφτηκα, εἶναι ἡ συνείδηση ποὺ προσπαθεῖ ν’ ἀποδείξει τὴ μόνη ὀρθὴ στάση γιὰ τὸ ἄτομο ποὺ ζεῖ δίπλα, καὶ εὐθὺς κατόπιν ἀπὸ ἓνα μεγάλο γεγονός. Κάνει τὴν τρομερὴ ἐντύπωση Προφητείας ὁ λόγος του, ποὺ πηγαίνει νὰ ὀρίσει τὴ μορφή ζωῆς ὕστερα ἀπὸ τὸ μεγάλο συμβάν, ποὺ φαίνεται στοὺς σαστισμένους ὅτι κατέστρεψε τὴ συνέχεια τοῦ ἀνθρωπίνου βίου. ‘Ο ποιητὴς ρωτιέται μέσα του, πῶς αὔριο μπορῶ νὰ ξημερώσω στὴ ζωὴ, ὕστερα ἀπὸ τὸ θάνατο, χωρὶς νὰ καταντήσω ἐφῆμερος, ἴσκιος κούφιος, ξεχνώντας τὰ περασμένα;⁴

Χωρὶς νὰ λησμονεῖ λοιπὸν τὰ περασμένα, ὡς μὴ γενόμενα, ἀπὸ φόβο πῶς ἀπειλοῦν τὴν ἀσφάλεια τῆς συνήθειας ποὺ ὅταν ἀπολυτοποιηθεῖ, τοὔτέστιν εἰδωλοποιηθεῖ, σημαίνει τὴ νέκρωση τῆς ζωῆς, ἡ προφητικὴ φωνή (πρίν, κατὰ τὴ διάρκειά ἢ μετὰ ἀπὸ τὸ μεγάλο συμβάν, ἔχοντας ἀπόλυτη συνείδηση τῆς φθορᾶς, τῆς ἀτέλειας καὶ τῆς τρεπτότητας τοῦ κόσμου καὶ τοῦ αἰῶνα τούτου, ὥστε νὰ κυοφορεῖ κάθε ἐπόμενη κρίση), ἀναγνωρίζει τὴν ἐπελθοῦσα ἀλλαγὴ καὶ ψηλαφεῖ τὸν τρόπο τοῦ αὔριο. Καὶ γιὰ νὰ μὴν νομισθεῖ ὅτι θεωρητικολογοῦμε, ἃς θυμηθοῦμε πῶς ὄντως προφήτης εἶναι αὐτὸς ποὺ τολμᾷ νὰ πεῖ τὰ δυσάρεστα νέα, ἐστιάζοντας στίς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων: τὴ συμπόνια, τὴ δικαιοσύνη, τὴ φιλαλληλία, τοὺς δεσμοὺς δηλαδὴ τοῦ κοινοῦ (ἐκκλησιαστικοῦ) σώματος στίς τοπικὲς καὶ ἐξ ἅπαντος στίς οἰκουμενικὲς του διαστάσεις. Τὴν ἀλλαγὴ ὡς ἀναπότρεπτη συνθήκη τοῦ βίου ποὺ καλεῖ σὲ νέες δομές, σὲ δημιουργικὴ ἀνανέωση, ὥστε νὰ ὑποδεχόμαστε τὸ νέο, παρατηρεῖ καὶ ὁ σπουδαῖος ποιητής, πεζογράφος καὶ δοκιμιογράφος τοῦ Κεντάκι Wendell Berry. Διαβάζουμε τίς ἐξῆς χαρακτηριστικὲς θέσεις του, ποὺ ἂν θελήσουμε νὰ ἐντοπίσουμε ἓναν ὀντολογικὸ πυρῆνα τους θὰ ἐπιστρέψαμε στὴν πατερικὴ θέση ὅτι τίποτε ἀπ’ ὅσα ὑπάρχουν

4. Ν. Γ. Πεντζίκης, *‘Ο πεθαμένος καὶ ἡ Ἀνάσταση*, ἐκδ. Ἄγρια, Ἀθήνα ²1987, σ. 56.

(πρόσωπα ἢ πράγματα) δὲν εἶναι ἀνενέργητο, ἀκριβῶς γιατί τὸ ἀνενέργητο ἰσοῦται μὲ τὸ ἀνύπαρκτο⁵:

Οἱ τόποι μας ἀλλάζουν καὶ ἐμεῖς ἀλλάζουμε· ἀλλάζουμε τοὺς τόπους μας καὶ οἱ τόποι μας ἀλλάζουν ἐμᾶς⁶.

Ἐν ὧσφ ἐγὼ θὰ γράφω ἀκόμα γι' αὐτόν (τὸν τόπο), ὁ χρόνος θὰ τὸν ἀλλάξει. Μετὰ ἀπὸ μεγαλύτερα διαστήματα χρόνου, ἐγὼ τὸν ἀλλάζω. Σὲ τελικὴ ἀνάλυση, θὰ ἔχει ἀλλάξει ἀπὸ αὐτὰ ποὺ γράφω, στὸν βαθμὸ ποὺ ἐγώ, ποὺ ἄλλαξα τὸ θέμα (τὸν τόπο) μου, ἀλλάζω μὲ αὐτὰ ποὺ ἐγὼ γράφω γι' αὐτό(ν)⁷.

Οἱ ἀνθρώπινες δομές –ἐπιστημονικές, καλλιτεχνικές, κοινωνικές, οἰκονομικές καὶ πολιτικές– ἀποτελοῦν συλλήψεις/συλλήψεις τῆς φαντασίας. Δὲν εἶναι ἀληθεῖς, ὅχι ἐπειδὴ εἶναι κατ' ἀνάγκη λανθασμένες, ἀλλὰ ἐπειδὴ εἶναι ἐξ ἀνάγκης ἑλλειπτεῖς. Ὅλες οἱ ἀνθρώπινες δομές μας, ὅσο συμπεριληπτικές καὶ νὰ προσπαθήσουμε νὰ τίς κάνουμε, ἀποδεικνύονται ἐν τέλει σὲ κάποιον βαθμὸ περιοριστικές [...].

Ἡ παροῦσα τάξη πραγμάτων, ποὺ ἔχει μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἀναστατωθεῖ, πρέπει νὰ χωρέσει τὴ νέα γνώση κι ἔτσι νὰ ἀναδομηθεῖ⁸.

Θὰ ἀναρωτηθεῖ ἴσως κάποιος: πῶς αὐτὰ τὰ ἐνδιαφέροντα μὲν ἀπὸ ἄποψη κοινωνική, ἀνθρωπολογική καὶ κοινωνική, ἀλλὰ ὅχι ἐμφανῶς θεολογικά σχόλια τοῦ Berry, θὰ μπορούσαν νὰ συνδέονται μὲ τὴ συζήτηση ποὺ ἀφορμάται –τοῦλάχιστον στὸ δικό μου κείμενο– ἀπὸ τὴν πανδημία, ἀλλὰ καὶ τὸ εὐρύτερο θέμα τοῦ Συνεδρίου; Ἀπαντῶ ξεκάθαρα πῶς βλέπω μία ἀναλογία μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ τρόπου, μὲ τὸν ὁποῖο φυσιολογικά –ὡς ζωντανὸ καὶ ὅχι ἀπονεκρωμένο σῶμα–, πρέπει νὰ ζεῖ καὶ νὰ κινεῖται

5. Στὴ διατύπωσή μου συγχωνεύονται οἱ πανομοιότυπες, ταυτόσημες οὐσιαστικὰ θέσεις τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ καὶ τοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ: «Οὐ γὰρ ἐστὶ φύσις ἀνενέργητος». Ἰωάννης Δαμασκηνός, «Περὶ ἐνεργειῶν τῶν ἐν τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ», Ἑκδόσεις ἀκριβῆς τῆς ὀρθοδόξου πίστεως, PG 94, 1055AB· «Τὸ δὲ μὴ ἔχον ἐνέργειαν ἀνενέργητόν ἐστι, τὸ δὲ ἀνενέργητον καὶ ἀνύπαρκτον». Ἰω. Καρμίρης, στό: «Συνοδικὸς τόμος τοῦ 1351», *Τὰ δογματικὰ καὶ συμβολικὰ μνημεῖα τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας*, τόμ. 2, χ.ε., Ἐν Ἀθήναις ²1960-1968, τ. Α', σ. 385.

6. W. Berry, "Agriculture from the Roots Up", *The Way Of Ignorance and other essays*, Shoemaker & Hoard, Washington 2005, σ. 111. Οἱ μεταφράσεις τῶν κειμένων τοῦ Wendell Berry ἀπὸ τὰ ἀγγλικά στὰ ἑλληνικά, ποὺ παρατίθενται στὸ παρὸν κείμενο, ἀνήκουν στὸν γράφοντα.

7. W. Berry, "Damage", *What Are People For?: Essays*, North Point Press, Farrar, Straus and Giroux, New York 1990, σ. 7.

8. Βλ. W. Berry, "Two Minds", *Citizenship Papers*, Shoemaker & Howard, Washington, DC 2003, σ. 85.

ή Ἐκκλησία. Γιὰ νὰ ἐπικαλεσθοῦμε τὸ ἄκρως ἐνδιαφέρον καὶ δυνητικὰ γόνιμο σχῆμα ποὺ προτείνει ὁ Χρυσόστομος Σταμούλης, αὐτὸ τοῦ «πολιτισμοῦ τῆς σάρκωσης», γιὰ νὰ ὑπάρξει ἓνας τέτοιος πολιτισμός, γιὰ νὰ οἰκοδομεῖται ἐν Ἀγίῳ Πνεύματι ἡ Ἐκκλησία σὲ διάλογο μὲ τὸν κόσμο, ὀφείλει νὰ ἐπιδίδεται συνεχῶς σὲ ἓναν χριστομιμητικὸ ἀγῶνα πρόσληψης καὶ μεταμόρφωσης τοῦ παρόντος, ποὺ θὰ ἐμποτίζεται ἀπὸ τὰ ἔσχατα⁹.

Τὰ μέσα λοιπὸν τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ, οἱ δυνατότητες τῆς τεχνολογικῆς ἐποχῆς ποὺ χαρακτηρίζεται ἰδιαίτερος ἀπὸ τὴν ψηφιοποίηση τοῦ ὕλικου κόσμου καὶ τὴν ψηφιακὴ εἰκονοποίηση, τὴ γρήγορη εἰκόνα, εἶναι στὴ διάθεση ὄλων. Ἡ Ἐκκλησία καὶ οἱ Ἐκκλησίες τὰ χρησιμοποιοῦν (τὸ εἶδαμε κατὰ κόρον στὴν πανδημία μὲ ψηφιακὲς ἀναμεταδόσεις ἀκολουθιῶν καὶ ὄχι μόνον), ἀλλὰ ἤδη θὰ πρέπει νὰ ἔχουμε ξεκινήσει μία συζήτηση περὶ κριτηρίων πρόσληψης καὶ ἀξιοποίησης τους. Ἐπιστρέφω λοιπὸν σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ ἀρχικά μας σχόλια γιὰ τὸν τρόπο ποὺ ἡ πανδημία καὶ –γιὰ νὰ διευρύνουμε τὸ πλαίσιο–, κάθε ἄλλη τραγωδία βιώνεται κυρίως μέσῳ διαδικτύου στὶς ὁθόνες μας. Ἐπεσήμανα πὼς μία τέτοια προβολὴ μιᾶς παγκόσμιας

9. Βλ. Χρ. Σταμούλης, *Ἡ Γυναίκα τοῦ Λὼτ καὶ ἡ Σύγχρονη Θεολογία*, ἐκδ. Ἰνδικτος, Ἀθήναι 2008, σσ. 136, 140-141, 149, 156-157, 244· ὁ ἴδιος, *Ἐρως καὶ θάνατος. Δοκιμὴ γιὰ ἓναν πολιτισμὸ τῆς σάρκωσης*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2009, σσ. 120-121, 139, 327, 330-332 (κυρίως). Τὶς βάσεις γιὰ νὰ ὑπάρξει μία τέτοια πρόταση θέτει στὸ Ἀριστοτέλειο Πανεπιστήμιο ὁ καθηγητὴς Νίκος Ματσούκας, ὁ ὁποῖος ἀνέδειξε κι ἐξύμνησε τὸ ὀργανικὸ καὶ δυναμικὸ δέσιμο τῆς θεολογίας μὲ τὸν πολιτισμὸ στὸ σύνολό του, μὲ μία ἀναγκαία πάντως ἀπο-ειδωλοποίηση ἐπὶ μέρους ἐκφάνσεων/ἱστορικῶν ἐκδηλώσεων του. Τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα δίνει ἓνα ἱκανὸ στίγμα: «Πολλὲς φορὲς στὴ θεωρία καὶ στὴν πράξη διεξάγεται ἐκ μέρους τῆς θεολογίας καὶ μιὰ πολεμικὴ ἐναντίον τοῦ πολιτισμοῦ μὲ τὴν ἐπισήμανση ὅτι ἄλλο πράγμα εἶναι ὁ πολιτισμὸς καὶ ἄλλο ἡ θεολογία ὡς ζῶη καὶ πράξη. Ἀπὸ τὴ μερίδα αὐτὴ ποὺ κάνει τὴν πολεμικὴ προβάλλεται καὶ ὁ ἀνιστόρητος ἰσχυρισμὸς ὅτι ἡ παραδόση υἱοθέτησε μορφὲς τέχνης ποὺ ἔμεναν ἀναλλοίωτες στὸν χρόνον! Πρόκειται, ἐπομένως, γιὰ μιὰ ἐπιπόλαιη καὶ ἄκριτη ἀντίληψη. Ἐκεῖνο ποὺ πρέπει νὰ τονίσει κανεὶς μὲ ἔμφραση, στὴν προκειμένη περίπτωσι, εἶναι ὅτι ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ μέσῳ τῶν θεοφανειῶν στὴν κτίσι καὶ τὴν ἱστορία, ὅπως καὶ νὰ τὸ κάνουμε, ἔχει ἱστορικὸ χαρακτήρα. Τοῦτο σημαίνει δεσμὸ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς μὲ τὴ γλῶσσα, τὰ γράμματα, τὴν τέχνη, τὴν πολιτικὴ ἐξουσία, καὶ γενικὰ μὲ ὅλες τὶς ἐκφάνσεις τοῦ πολιτισμοῦ τῶν λαῶν». Ν. Ματσούκας, «Θεολογία καὶ Πολιτισμός», στό: Χρ. Σταμούλης (ἐπιμ.), *Θεολογία καὶ Τέχνη*, ἐκδ. Τὸ Παλίμψηστον, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 81.

δοκιμασίας μπορεί να διεγείρει την οικουμενική συνείδηση, αλλά όφείλουμε να σημειώσουμε ότι έδω έλλοχεύει ο κίνδυνος μιᾶς ἄσαρκης οικουμενικότητας, μιᾶς διαμεσολαβημένης, ἐξαυλωμένης ψηφιακῆς οἰκουμένης τῆς εἰκόνας ποὺ μένει εἰκόνα, συγκλονιστική ἔστω, ἀφορμὴ εὐαίσθητων σκέψεων, ἀλλὰ κάπου ἐδῶ, μὲ μπόλικες δόσεις αἰσθητικοποίησης, ἡ συμπάθειά μας στεγνώνει καὶ ἐξαντλεῖται¹⁰. Τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τῆς ἀνθρωπότητας, ποὺ εἶναι ἐν δυνάμει τὸ σῶμα καὶ τὸ αἷμα τοῦ σαρκωμένου Λόγου· οἱ σταυρωμένοι ἀδελφοὶ ἀνὰ τὴν οἰκουμένη, οἱ ἀπόμακροι ὡς «μόνοι ἐνσαρκωτὲς τῆς ἔννοιᾱς τοῦ πλησίον»¹¹, ὅπως ἔλεγε ἡ Κικὴ Δημουλᾶ, ὑποβιβάζονται σὲ ψηφία στατιστικῆς ἢ εἰκόνες ποὺ προάγουν τὴν ὁμαδικὴ συγκίνηση ἀπὸ ἀπόσταση ἀσφαλείας¹² καὶ

10. Ἡ ὄντως συμπαθητικὴ στάση, ἡ ὄντως ἀνθρώπινη καὶ χριστιανικὴ, περιγράφηκε ὑποδειγματικὰ ἀπὸ τὸν ὀξύνοο μύστη τῆς εὐαισθησίας Μάνο Χατζιδάκι, στὸ ἀκόλουθο ποὺ κατήγγελλε τὴν ἰδεολογικὴ καὶ καλλιτεχνικὴ ὑποκρισία, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς δὲν λείπει καὶ ἀπὸ τὸν καιρὸ μας: «[...] Μόνον ἓνας μουσικός, θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ ζεῖ ἀνενόχλητα μέσα σὲ τόση ἀνελευθερία, καὶ νὰ μπορεῖ νὰ παίζει ἀτάραχος ... τὸ βιολί του. Μήπως καὶ οἱ δικοὶ μας, δὲν εἶχανε σκυμμένο τὸ κεφάλι ἐπτά χρόνια καὶ παίζαν τὸ βιολί τους καὶ μάλιστα σὲ εἰδικὲς γιορτές; Ποιὸς τάχα τότες ἐνοχλήθηκε ἀπ' αὐτούς, ποὺ τώρα φωνασκοῦν καὶ σοσιαλίζουν, ἐπὶ τοῦ ἀσφαλοῦς; Γιατί δὲν ἔμαθε κανεὶς ποτὲ σὲ κανένα ὠδεῖο, πῶς ὅταν βασανίζονται συνάνθρωποι, ἡ ὀφείλεις συμπαράσταση καὶ ὅλη σου τὴν προσπάθεια νὰ τὸν γλυτώσεις, ἢ τὸ φυλᾷς μέσα σου, ἢ ἂν δὲν μπορεῖς νὰ κάνεις τίποτα, προσεύχεσαι. Κι ἂν παίζεις, ἂν πρέπει νὰ παίζεις τὸ βιολί σου, τὸ παίζεις, χωρὶς νὰ ὑποχρεῶνεις τὸν ἑαυτὸ σου νὰ θεωρεῖ πῶς ὅλα πᾶνε ὁμορφα καὶ ὠραῖα. Βλ. Μάνος Χατζιδάκις, «Ὅταν ἐλευθερωθοῦμε ἀπὸ τὴ δυναστεία τῶν τεχνῶν καὶ ἀπὸ τὴ δυστυχία τῶν καλλιτεχνῶν», στό: *Τὰ σχόλια τοῦ Τρίτου. Μιὰ νεοελληνικὴ μυθολογία*, ἐκδ. Ἐξάντας, Ἀθήνα 2003, σσ. 165-166.

11. Βλ. Κικὴ Δημουλᾶ, *Ἑρᾶνος Σκέψεων. Γιὰ τὴν ἀνέγερση τίτλου ὑπὲρ τῆς ἀστέγου αὐτῆς ὁμιλίας*, ἐκδ. Ἰκαρος, Ἀθήνα 2012, σ. 33: «[...] Νηστεύω ὅμως τὸν Θεὸ ἀφανέρωτο [...] καὶ ὡς ἀπόμακρο τὸν ἀγαπῶ, ὅπως ἀγαπῶ κάθε ἀπόμακρον, ὡς τὸν μόνον ἐνσαρκωτὴ τῆς ἔννοιᾱς τοῦ πλησίον».

12. Ἀκρῶς ἐνδιαφέροντα καὶ ἀντίθετα πρὸς τὴν ἐξ ἀποστάσεως ἐμπειρία τῶν τραγικῶν συμβάντων τὰ διαφωτιστικὰ σχόλια τοῦ Ρισάρντ Καπισίνσκι, μεγάλης μορφῆς τῆς πολωνικῆς δημοσιογραφίας, μὲ ποικίλα βιώματα ἀπὸ τὴ διεθνή παρουσία του: «Ὁ πολεμικὸς ἀνταποκριτὴς ἔχει τὶς ἰδιαιτερότητές του. Ὁ βαθμὸς προσωπικῆς συμμετοχῆς εἶναι τεράστιος. Γιὰ νὰ γράφει γιὰ τὸν πόλεμο, πρέπει νὰ βρίσκεται ὁ ἴδιος σὲ κατάσταση πολέμου. Δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ διαφορετικὰ, ἐξ ὀρισμοῦ ἀποκλείεται ἡ τέλεια ἀντικειμενικότητα. Γιατί, ἂν θέλεις νὰ μείνεις κάπου, νὰ κάνεις κάτι οὐσιαστικό, πρέπει νὰ ἀποκτήσεις σχέσεις. Τὸ ἀποφασιστικὸ σὲ τέτοιες περιπτώσεις εἶναι νὰ συμπάσχεις μὲ τοὺς ἀνθρώπους μὲ τρόπο μὴ ὑπολογιστικό». Ρ. Καπισίνσκι, *Αὐτοπροσωπογραφία ἐνὸς ρεπόρτερ*, μετάφρ. Ἀλεξάνδρα Ἰωαννίδου, ἐκδ. Μεταίχμιο,

τὴν ἐξαργύρωσή της σὲ ποσοστὰ ἐπισκεψιμότητας. Προσοχὴ ἀπαιτεῖται λοιπόν· ὁ Χριστιανὸς ὀφείλει νὰ μὴ λησμονεῖ ὅτι πέρα ἀπὸ τὴν εἰκόνα ζεῖ τὸ πρωτότυπο.

Ἄς ἐγκύψουμε ὅμως γιὰ λίγο, στὴ βάση ὧσων προηγοῦνται, σὲ αὐτὸν τὸν νέο τρόπο βίωσης καὶ παραγωγῆς νοήματος, μὲ τὴ συνδρομὴ τοῦ Θεοφάνη Τάση, ὁ ὁποῖος στὰ ἀκόλουθα ἀποτυπώνει μὲ ἀκρίβεια ἕναν μηχανισμό πὺ καταλήγει μοιραῖα στὴν ἀναλγησία:

Ἔτσι ἀγγίζει συχνότερα ὀθόνες καὶ σπανιότερα τοὺς ἄλλους ἢ τὸ σῶμα του. Κατ' αὐτὸ τὸν τρόπο ὀλοένα καὶ λιγότερα τὸ ἀγγίζουν. Ἀλλὰ τὸ εἰκονιστικὸ ὑποκείμενο θέλει νὰ τὸ ἀγγίξουν καὶ ν' ἀγγίξει τοὺς ἄλλους. Ὡστόσο, καθὼς συγκινεῖται δυσκολότερα, ἐπιδίδεται ἀγχωδῶς στὴν διαρκὴ ἀναζήτηση πάσης φύσεως ἐμπειριῶν τίς ὁποῖες θὰ κοινοποιήσει στὰ κοινωνικὰ μέσα δικτύωσης προκειμένου νὰ συγκινηθεῖ ἀπὸ τὴν ὑποδοχὴ τους. Τὸ εἰκονιστικὸ ὑποκείμενο ἔχει ψυχικὴ ὑποθερμία ἐξ οὗ καὶ ἀποζητᾷ διαρκῶς συγκίνηση. Στὶς διαπροσωπικὲς σχέσεις δανεῖζεται ἀβίαστα οἰκειότητα ὑποθηκεύοντας μακροπρόθεσμα τὴν ἐγγύτητα. Ἡ κοινοποίηση τῆς προσωπικῆς ἐμπειρίας συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἐντεινόμενη ἀτροφία τῆς ἐνσυναίσθησης, δηλαδή, τὴν ἱκανότητα νὰ συναισθανθεῖ καὶ νὰ συμπονέσει τὸν ἄλλον ἀναγνωρίζοντας τὴν ἐμπειρία του. Ὡς ἐκ τούτου δυσκολεύεται νὰ τὸν συγχωρήσει καθὼς ἐνδόμυχα λαχταρᾷ νὰ συγχωρήσει τὸν ἀνέγγιχτο ἑαυτὸ του. Ἡ ὑποχώρηση τῆς σημασίας τῆς ἀφῆς στὴν καθημερινότητα συγκαθορίζεται ἀπὸ τὴν αὔξηση τῆς σημασίας τῆς ὁρασης στὴν ἐπικοινωνία. Ἀλλὰ ἡ ἐνσυναίσθηση, τὸ συγχωρεῖν, ὅπως ἐπίσης ἡ ἱκανότητα ν' ἀγαποῦμε, μαθαίνονται καὶ βιώνονται ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων μέσω συναισθημάτων, δηλαδή, σωματικά. Καθὼς ἡ ἐπικοινωνία γίνεται λιγότερο ἐνσώματη συντελούμενη ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ψηφιακά, ἡ κοινὴ πραγματικότητα στὴν εἰκονιστικὴ κοινωνία ἐξασθενεῖ. Ἡ θερμοκρασία τῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων σημειώνει πτώση καὶ ἡ ὕψὺ τοῦ ἀτομικοῦ, ὅπως ἐπίσης τοῦ κοινωνικοῦ χρόνου, λειαίνει ἀδιάλειπτα [...]¹³.

Θὰ γράφει σὲ ἄλλο του κείμενο ὁ Wendell Berry, διαγράφοντας μία ἑνσαρκὴ πορεία ἀπὸ τὸ ἀόριστο καὶ ἰδεαλιστικὸ στὸ ἀπτό καὶ συγκεκριμένο, ἀπὸ τὸ ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος ἐκκινεῖ (ὅπως ἐξἄλλου καὶ σὲ τοπικὸ ἐπίπεδο στὴ Θεία Εὐχαριστία)¹⁴ γιὰ νὰ χωρέσει τὴν οἰκουμένη:

Ἀθήνα 2010, σσ. 42, 68. Ἡ διασύνδεση τῆς ἑνταξῆς στὴν κοινότητα, τῆς συμπάθειας καὶ τῆς ἀλήθειας φανερώνει κατὰ τὴ γνώμη μας μία ἀναλογία μεταξὺ αὐτῆς τῆς δημοσιογραφικῆς διακινδύνευσης καὶ τοῦ τρόπου τῆς σάρκωσης.

13. Θ. Τάσης, *Ψηφιακὸς Ἀνθρωπισμός. Εἰκονιστικὸ Ὑποκείμενο καὶ Τεχνητὴ Νοημοσύνη*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2019, σσ. 37-38.

14. J. D. Zizioulas, *Being as Communion, Studies in Personhood and the Church*, St Vladimir's Seminary Press, New York 1985, σσ. 154-158. Πρόκειται γιὰ τὴν καθολικότητα/

Ἡ ἀγάπη δὲν εἶναι ποτὲ ἀφηρημένη. Δὲν ἐμμένει ποτὲ στὸν πλανήτη, ἢ στὸ ἔθνος, ἢ σὲ κάποιο ἴδρυμα ἢ ἐπάγγελμα, ἀλλὰ στὰ συγκεκριμένα σπουργίτια τοῦ δρόμου, τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ. Εἶναι «τῶν ἀδελφῶν μου τούτων τῶν ἐλαχίστων». Ἡ ἀγάπη δὲν εἶναι ποτὲ ἀπὸ δική της ἐπιθυμία ἡρωική. Εἶναι ἡρωική μόνο ἂν ἀναγκάζεται νὰ γίνεῖ. Ὑπάρχει μόνο ἀπὸ τὴν ἐπιθυμία της νὰ παραμείνει ἀνώνυμη, ταπεινὴ καὶ χωρὶς ἀνταμοιβή. Ὅσο ὠριμάζει ἡ ἀγάπη, τόσο πιὸ καθαρὰ ἀντιλαμβάνεται τὴν ἐμπλοκὴ της στὴν ἀποσπασματικότητα, τὴν ἀτέλεια, τὴ δοκιμασία, τὴ θνητότητα. Ἀκόμα καὶ ἔτσι, ψάχνει γιὰ τὴν ἐνσάρκωση. Δὲν μπορεῖ νὰ ζήσει γιὰ πολὺ ἀκόμα μόνο μὲ τὴ σκέψη [...]¹⁵.

Ἀλίμονο, ἂν ὁ λόγος δὲν ἦταν γιὰ τὴν ἀγάπη, ἂν δὲν ἦταν λόγος ἐρωτικός, ἐπιθυμία γιὰ καθολικὴ¹⁶, ψυχοσωματικὴ ἔνωση, ἀφοῦ τέτοιος ἦταν ὁ τρόπος τῆς σάρκωσης: Ὁ πρῶν ἄσαρκος ἔγινε ἔνσαρκος, ὁ πρῶν ἀόρατος «ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη»¹⁷. ἀκόμη καὶ μετὰ τὴν ἀνάσταση καὶ ἀνακαίνιση τῆς σάρκας του, «ἐγνώσθη αὐτοῖς ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου»¹⁸, διὰ τῆς ὕλης, διὰ τῆς εὐχαριστιακῆς

οἰκουμενικότητα τῆς Ἐκκλησίας, ποὺ δὲν προκύπτει ἀθροιστικά ἀλλὰ ὅταν ἡ τοπικὴ ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα μετέχει στὴ Θεία Εὐχαριστία, ἐνούμενη μὲ τὸ ὅλο σῶμα τοῦ Ζώντος Χριστοῦ.

15. Θεωρῶ πῶς τὰ λόγια αὐτὰ τοῦ μὴ θεολόγου W. Berry, τὰ ὁποῖα γέρνουν πιὸ πολὺ πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ἤθους χωρὶς ὥστόσο νὰ λησμονοῦν τὸ δογματικὸ ὑπόβαθρο ἐνὸς *modus vivendi* προσανατολισμένου στὴ σάρκωση, μποροῦν κάλλιστα νὰ διαβαστοῦν παράλληλα καὶ ἀλληλοσυμπληρωματικά μὲ τὸ ἀκόλουθο σχόλιο τοῦ εἰσηγητῆ τοῦ «πολιτισμοῦ τῆς σάρκωσης», τὸ ὁποῖο συνυφαίνει τὸ δόγμα (τὴν ὄντολογία) μὲ τὸ ἦθος καὶ τὸ σωτηριολογικὸ περιεχόμενο τοῦ ἐντὸς τοῦ θεανθρώπινου μυστηρίου τῆς Ἐκκλησίας: «Διότι στὸ πρόσωπο τοῦ Χριστοῦ, ὁ ἴδιος ὁ Θεός, σιωπηρὰ καὶ ἀσκητικά, γίνεται ἄνθρωπος. Ὁ Λόγος γίνεται σάρκα. Τὰ λόγια γίνονται σάρκα. Ἡ ἀγάπη γίνεται σάρκα, γίνεται σῶμα οἰκουμενικόν, ὑπόσταση ὅλων τῶν ἀνυπόστατων, ὑπαρξὴ ὅλων τῶν ἀνύπαρκτων, παρουσία ὅλων τῶν ἀπόντων, καταφυγὴ ὅλων τῶν κατατρεγμένων. Γίνεται τόπος κατάρθεσης ὁποιασδήποτε ἐμμονῆς ἠθικῆς, προκειμένου νὰ ἀνθίσει τὸ λουλούδι, τὸ ἦθος τῆς κοινωνίας. Γίνεται ἀναξιότητα, γίνεται ξένος, γίνεται πάροικος, γίνεται μετανάστης, πρόσφυγας, συγκαταβαίνει καὶ ταπεινώνεται, ἔτσι ὥστε νὰ μεταμορφώσει καὶ νὰ μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ἀδοξίας σὲ σῶμα δόξας». Βλ. Χρ. Α. Σταμούλης, «Δὸς τῷ Ἀδελφῷ καὶ τῷ Ξένῳ. Μιὰ θεολογικὴ Ἀνάγνωση τῆς Μετανάστευσης», *Τί γυρεύει ἡ ἀλεπού στὸ παζάρι. Κείμενα γιὰ τὸν διάλογο τῆς Ὁρθόδοξίας μὲ τὴν πόλη, τὴν πολιτικὴ καὶ τὸν πολιτισμό*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2016, σσ. 111-112.

16. Πρβλ. Ν. Γ. Πεντζίκης, *Ὁμιλήματα*, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα ³1992, σ. 101: «Θέλω νὰ ζήσω, συντάσσοντας γραπτῶς, τὸ συμβόλαιό τῆς μετὰ τῶν ἄλλων παντοτινῆς ἐνώσεως».

17. «Δοξαστικόν», *Ἦχος Πλ. Δ'*, Ἑσπερινὸς Κυριακῆς, Ἑλληνικὰ Λειτουργικὰ Κείμενα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, <https://glt.goarch.org/texts/Och/Tone8Sun.html> [15.09.2023].

18. *Λουκ.* 24, 35.

μετοχής, σέ «δείπνον ξένον»¹⁹, ὅπως ποιητικώτατα ὑπογραμμίζει τὸ ἑωθινὸ δοξαστικό, μυσταγωγώντας μας στὸ μυστήριο μιᾶς τέτοιας μέθεξης. Οὐδέποτε ὁ Χριστὸς ἄφησε τὸ «γεύσασθε καὶ ἴδετε»²⁰ νὰ ἀτονήσῃ· εἴτε διὰ τῆς ἀφῆς τοῦ Θωμᾶ, δηλαδὴ ἀπτικῶς, εἴτε διὰ τῆς κοινῆς μετοχῆς στὰ ἀγαθὰ τοῦ κόσμου σὲ ἓνα εὐλογημένο συγκατοικεῖν ποὺ ἐπαγγέλλεται ζωὴ αἰώνια²¹, εἴτε διὰ τῆς ἀπλῆς ἐγγύτητας καὶ τοῦ λόγου Του ποὺ κάνει τὶς καρδιὲς τῶν μαθητῶν νὰ καίγονται καθὼς συμβαδίζουν μαζί Του²². Ἡ βιβλικὴ ἀπλότητα, στὴν ὁποία ἐσκεμμένα ἔχουμε στραφεῖ, κυοφόρησε τὴν οὐσία τῆς ζωῆς καὶ τῆς λατρευτικῆς συνάξεως ὅπως ἐκδιπλώθηκε ἐκκλησιαστικὰ ἀνὰ τοὺς αἰῶνες. Ἀλίμονο ὅμως γιατί καὶ αὐτῇ, ὅσο ὑπέροχα ὕλικὴ καὶ ἐν ταυτῷ πνευματικὴ κι ἂν τῇ θέλει ἡ παράδοσή μας, ὑποπίπτει τόσο συχνὰ πιά στὴ μαγικοποίηση καὶ τὴ φетиχοποίηση (τὰ μαρτυρήσαμε καὶ αὐτὰ μὲ θλίψη στὸν καιρὸ τῆς πανδημίας), συγχρόνως δὲ καὶ στὴ μετατροπὴ τῆς σὲ ἀπλὸ θέαμα –ἐλέω πλήθους καμερῶν ποὺ ἀδηφάγα ψηφιοποιοῦν τὰ τελούμενα– γιὰ νὰ καταναλωθοῦν ἄμεσα στὸ διαδίκτυο. Δικαίως θὰ ρωτήσῃ κάποιος: Δὲν πρέπει νὰ μπεῖ σὲ ὅλα αὐτὰ ἓνα μέτρο; Ἀλλὰ προτοῦ πᾶμε σὲ αὐτὸ ἄς ρωτήσουμε: Ποιὰ ἀνάγκη μᾶς ὠθεῖ σὲ τέτοιες παραλειπτουργικὲς πρακτικὲς; Γιατί τόση βιάση νὰ δραπετεύσουμε ἀπὸ τὸ ἑνσαρκὸ τῆς μυστηριακῆς, κοινοτικῆς συνάξεως στὸ ἄσαρκὸ μιᾶς σκηνοθετημένης, ψηφιοποιημένης κοινοποιήσεως²³;

19. «Δοξαστικόν» Γ', Ἦχος πλ. Β', Ἰδιόμελον, Ἑλληνικὰ Λειτουργικὰ Κείμενα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, <https://glt.goarch.org/texts/Och/Eothina10.html> [16.09.2023].

20. Ψαλμ. 33, 9.

21. Ἡ διατύπωση αὐτὴ ἀποτελεῖ παράφραση τοῦ: «Ἰδοὺ δὴ τί καλόν, ἢ τί τερπνόν, ἀλλ' ἢ τὸ κατοικεῖν ἀδελφούς ἅμα; ἐν τούτῳ γὰρ Κύριος, ἐπηγγέλματο ζώην αἰώνιαν». «Ἀναβαθμοί», Πλ. Δ', Ὁρθρὸς Κυριακῆς, Ἑλληνικὰ Λειτουργικὰ Κείμενα τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, <https://glt.goarch.org/texts/Och/Tone8Sun.html> [16.09.2023].

22. Λουκ. 24, 32: «οὐχὶ ἡ καρδιά ἡμῶν καιομένη ἦν ἐν ἡμῖν, ὡς ἐλάλει ἡμῖν ἐν τῇ ὁδῷ καὶ ὡς διήνοιγεν ἡμῖν τὰς γραφάς»;

23. Διαφοριστικὸς ἐπὶ τούτου ὁ Θ. Τάσης ὅταν περιγράφει τὴν ἐπιμελημένη αὐτοαναφορικότητα, ἡ ὁποία στηρίζει ἓναν σύγχρονο αὐτοειδωλικὸ ναρκισσισμό, ἓνα ὑποκατάστατο δηλαδὴ πίστης/θρησκευτικότητας: «Ἡ εἰκόνα ἑαυτοῦ στὸ διαδίκτυο ἀποκαλύπτει καὶ συγχρόνως ἀποκρύπτει τὸν ἑαυτὸ ἀπὸ τὸν ἴδιο καὶ τοὺς ἄλλους. Συχνὰ ἀντικαθιστᾷ τὸν ἑαυτὸ μετατρέπόμενη σὲ εἰδωλό, δηλαδὴ, αὐτονομεῖται ἀπὸ τὸ εἰκονιστικὸ ὑποκείμενο τὸ ὁποῖο ὡς εἰδωλολάτρης τὴν ἐπιμελεῖται εἰς βάρος τοῦ ἐνσώματου ἑαυτοῦ. Κατὰ τὴν λατρεία τῆς καθίσταται ἐπιμελητὴς στὴν ἐκθεση τοῦ βίου του. Ἐπιλέγει ροῦχα, μουσικὴ, ταξίδια, ἀθλήματα, γαστρονομία καὶ διατροφή

«Ἡ θεία ἐνσάρκωση εἶναι ἡ κλεῖδα τῆς ἐρμηνείας πάντων τῶν φαινομένων»²⁴, θὰ γράφει ἄλλοῦ ὁ Ν. Γ. Πεντζίκης, ποὺ μὲ μία τέτοια θέση ἀνοίγει ἀσφαλῶς δρόμους, καθὼς μᾶς παρέχει κλεῖδι καὶ διαχρονικὸ κριτήριον γιὰ ὅλα τὰ φαινόμενα. Μᾶς φέρνει ἔτσι καὶ ἐνώπιον τοῦ σύγχρονου τεχνολογικοῦ πολιτισμοῦ, τῆς τεχνικῆς καὶ τῶν παραγῶγων τῆς, σὲ συνάρτηση βεβαίως μὲ τὸν φυσικὸ παράγοντα καὶ τὶς ἀνθρώπινες σχέσεις, ὀπλίζοντας τὸν διάλογο τῆς θεολογίας μὲ τὸ φυσικὸ ἀλλὰ καὶ τὸ ἀνθρωπογενὲς περιβάλλον, ὥστε ν' ἀληθεύει ἐκκλησιαστικά. Ὅπως συνάγεται καὶ ἀπὸ προηγούμενα σχόλια, τὸ πρότυπο τῆς σάρκωσης δὲν φανερώνεται οὔτε στὴν ἐξαϋλωση, οὔτε στὴν ἐκπνευμάτωση τῆς ὕλης, ἀλλὰ στὸ ἀδιαιρέτο τοῦ ὕλικου καὶ τοῦ πνευματικοῦ, στὴν ὀλιστικότητα τῆς ἀνθρωπολογίας καὶ τῆς κοσμο-

δραματοργώντας τὸν βίον ὡς μιὰ διαρκῆ παράσταση γιὰ ἓνα ψηφιακὸ κοινὸ [...] προκειμένου νὰ διεκδικήσει τὴν ὁρατότητα τῆς εἰκόνας ἑαυτοῦ. Ὅρατότητα ἐδῶ σημαίνει ἐξασφάλιση τῆς προσοχῆς. Στὴν εἰκονιστικὴ κοινωνία ἡ συγκέντρωση τῆς προσοχῆς σπανίζει λόγῳ τοῦ πληθωρισμοῦ τῶν πληροφοριῶν καὶ τῶν ἐπιλογῶν ποὺ παράγει ἡ βιομηχανία τεχνῶν τοῦ βίου μὲ συνέπεια νὰ καθίσταται ἀγαθὸ. Προκειμένου νὰ κερδηθεῖ ἡ προσοχὴ ἡ εἰκόνα ἑαυτοῦ πρέπει νὰ διαθέτει συγκινησιακὸ φορτίο. Σὲ αὐτὴ τὴν οἰκονομία τῆς προσοχῆς τὸ νὰ εἶναι κανεὶς αὐθεντικὸς ἀποτελεῖ τὴν νέα κατηγορικὴ προσταγὴ ἢ ὁποία ἐπιβάλλεται κοινωνικά. Τὸ εἰκονιστικὸ ὑποκείμενο ἐπιδιώκει τὴν αὐθεντικότητα ἐντὸς τῆς πληθωριστικῆς ἐλευθερίας ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον σκηνοθετώντας τὸν ἑαυτὸ ὡς εἰκόνα. Ἐπιμελεῖται τὰ ποικίλα προφίλ τοῦ στὰ κοινωνικά μέσα δικτύωσης ἐπιχειρώντας ν' ἀναδείξει τὴν μοναδικότητά του. Ἀλλὰ παρὰ τὴν ἡδονὴν ποὺ προσφέρει ἡ σκηνοθεσία τοῦ βίου ὡς διαρκῆ ροὴ ψηφιακῶν βίντεο καὶ φωτογραφιῶν τὸ εἰκονιστικὸ ὑποκείμενο δυσκολεύεται ν' ἀνακαλέσει στὴν μνήμη τὴν αἴσθηση μιᾶς ἐμπειρίας διότι τὴν βίωσε κυρίως ἐξεικονίζοντάς την, δηλαδὴ μὲ ἀναφορὰ τὴν διεκδίκηση τῆς προσοχῆς τῶν ἄλλων. Καταφεύγει λοιπὸν στὴν κοινοποιημένη στὰ μέσα κοινωνικῆς δικτύωσης ἐξεικόνιση τῆς ἐμπειρίας γιὰ νὰ τὴν ἀναβιώσει. Ὅμως ἀνακαλώντας ἐμπειρίες ὡς ἀναρτημένες ψηφιακὲς εἰκόνες, τὶς ὁποῖες ἔχει ἐπιμεληθεῖ [...] ἢ ἀθέλητα λογοκρίνει [...] δὲν τὶς ἀναβιώνει παρὰ ὡς ἐργαλεῖα διεκδίκησης ἀναγνώρισης. Ὡς προσφορά γιὰ τὸ εἶδωλό του, δηλαδὴ ὅχι ὡς μεστὲς νοήματος στιγμὲς σ' ἓναν τόπο παρὰ ὡς ἄχρονες σκιὲς στὸ ψηφιακὸ σπῆλαιο τοῦ διαδικτύου. Τοιοῦτοτρόπως ἡ κατηγορικὴ προσταγὴ γιὰ αὐθεντικότητα στὴν πληθωριστικὴ ἐλευθερία ὁδηγεῖ στὴν ἀναυθεντικότητα καθιστώντας τὸ εἰκονιστικὸ ὑποκείμενο ταυτόχρονα θύτῃ καὶ θύμῃ τῆς εἰκόνας ἑαυτοῦ. Τὸ ψηφιακὸ προφίλ στὰ κοινωνικά μέσα δικτύωσης, ὅπου αὐταπατάται πὼς ἐξαπατᾷ τοὺς ἄλλους σκηνοθετώντας τὴν εἰλικρίνειά του προκειμένου νὰ τὴν ἀποφύγει, εἶναι τόπος ἐγκλήματος καὶ λατρείας ὅπου τιμωρία καὶ λύτρωση ταυτίζονται». Τάσης, *Ψηφιακὸς Ἀνθρωπισμός...*, ὁ.π., σσ. 36-37.

24. Ν. Γ. Πεντζίκης, *Ἀρχεῖον. Βιβλίον Ἑρωτος ἤτοι τῆς Ἀγάπης ποὺ χαρίζει ὡς Φῶς οἰκουμένικὸ ὁ Κύριος*, ἐκδ. ΑΣΕ, Θεσσαλονίκη 1991, σ. 193.

λογίας, πού θέλει τὸ κτιστὸ σὲ διαρκῆ κοινωνία μὲ τὸν Ἄκτιστο γιὰ τὴ συντήρηση του²⁵, ἀλλὰ πιστοποιεῖται καὶ στὸν δι' ὕδατος ἁγιασμὸ κάθε ἀνθρωπίνου δημιουργήματος –ἀποτέλεσμα τεχνολογικῆς προόδου καὶ ἐπίτευγμα τῆς τεχνικῆς–, πρακτικὴ μυστηριακὴ πού μᾶς ὁδηγεῖ σὲ ἕναν ἄλλο πυρηνικὸ στῆ σκέψη του καὶ ἄκρως ἐκκλησιαστικὸ, ἀντιδυϊστικὸ καὶ ἀντιμаниχαικὸ λόγο τοῦ Πεντζίκη:

Μαῦρο καὶ κόκκινο ἀπ' ἔξω τὸ σκάφος, κίτρινο στὰ τμήματά του πού φαινόταν μέσα ἀπὸ τὴν κουπαστή [...] διατηροῦσε μιὰ ἐπιβλητικὴ σαφῆ σιωπὴ τὸ πλοῖο μὲ τὸν ὄγκο του, γεμάτο μυστήριο σὰν ἕνα ζῶο. Ὅλα τὰ πράγματα τοῦ κόσμου σκέφτηκα, ὅποια χέρια κι' ἂν τὰ 'πλασαν εἶναι ἄξια τῆς προσευχῆς μας. Τίποτα δὲν ὑπάρχει μηχανικὰ ἀπλῶς γιὰ νὰ 'ναι χρήσιμο. Δὲν μπορεῖ νὰ ζήσει ὁ ἄνθρωπος μὲ τὰ πράγματα, τὰ ζῶα ἢ σίδερα ἂν αὐτὰ δὲν εἶναι γεμάτα ἀπὸ ἔρωτα [...]

Ὅλα χωρᾶνε στὴν Ἐκκλησία λοιπόν, φτάνει νὰ μποροῦν νὰ ἐνταχθοῦν λειτουργικὰ σὲ μία σχέση πού ἐκκινεῖ ἀπ' ὅλα τὰ πράγματα τοῦ κόσμου γιὰ νὰ ἀναχθεῖ στὸν κατ' ἐξοχὴν Δημιουργό, τὸν πάντων Ἐπιστήμονα, τὸν Πρωτεργάτη τοῦ παντός. Πέρα ἀπὸ τὴ μηχανιστικὴ ἀντικειμενοποίηση ὅλα παραπέμπουν στὸ θεῖο, μέσῳ μιᾶς ἐρωτικῆς γνώσης πού μεταβάλλεται σὲ δοξολογία. Θὰ ἔλεγα κιόλας ὅτι ὁ παιζωγράφος σπρώχνει ἀκόμη παραπέρα τὰ ὅρια τῆς σύγχρονης αἰσθητικῆς, γιατί πέρα ἀπὸ ὅποιες αἰσθητικὲς κατηγορίες καὶ ἀρχὲς πρόσληψης τοῦ κάλλους, πέρα ἀπὸ τὴ γραφικότητα ἐπίσης, ἀγγίζει τὴν ὄντολογία μιᾶς φιλόκαλης αἰσθητικῆς, ἢ ὁποῖα παραδέχεται «ὅτι ἕνας πού ξέρει νὰ βλέπει βρίσκει τὴν ὁμορφιὰ παντοῦ»²⁷. Ἀντέχει λοιπόν ἡ θεολογία καὶ ἡ Ἐκκλησία μία τέτοια εὐρυχωρία; Εἴμαστε ἔτοιμοι νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἡ ὁμορφιὰ πού μπορεῖ νὰ κρύβεται παντοῦ καὶ νὰ ὁδηγεῖ στὸ ἄρρητον κάλλος τοῦ Θεοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποκαλυφθεῖ καὶ στὰ ποικίλα τεχνικὰ ἐπιτεύγματα τοῦ 21ου αἰῶνα, τὰ ὁποῖα ἤδη προλάβουμε νὰ ὀνομάσουμε

25. Γιὰ τὴν ὑπέρβαση τῶν ἀνθρωπολογικῶν καὶ κοσμολογικῶν δυϊσμῶν πού καταλήγει στὸν ἐκκλησιασμὸ τῆς κτίσεως βλ. τὴ μελέτη μας *Τόπος Χρονοποιός. Κοινότητα, Φιλοπατρία, Ἑτεροτοπία καὶ ὁ Τόπος τῶν Ἑσχάτων στὰ χεῖμενα τῶν Νίκου Γαβριήλ Πεντζίκη καὶ Wendell Berry*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2017, σσ. 371-448.

26. Ν. Γ. Πεντζίκης, *Τὸ μυθιστόρημα τῆς κυρίας Ἑρσης*, ἐκδ. Ἄγρα, Ἀθήνα 1992, σ. 125.

27. Ν. Γ. Πεντζίκης, *Πρὸς Ἐκκλησιασμόν*, ἐκδ. Ἀγροτικὲς Συνεταιρικὲς Ἐκδόσεις, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 44.

ἀπρόσωπα, τερατώδη, ψυχρά κ.ἄ.π.; Δὲν ὑπάρχει πάντως ἀμφιβολία, πὼς καὶ μέσα ἀπὸ τὴν ψηφιοποιημένη ἐκδοχὴ τοῦ κόσμου μπορεῖ κανεὶς νὰ συνδεθεῖ, νὰ θαυμάσει καὶ ἐν τέλει νὰ δοξολογήσει, φθάνει νὰ ἔχει μνήμη ζῶσα καὶ αἰσθητήρια ἀρκούντως γεγυμνασμένα, γιὰ νὰ ἀναγνωρίζει τὴν παραπεμπτικότητα καὶ νὰ κοινωνεῖ δι' αὐτῆς συμβολικὰ μὲ Θεὸ καὶ ἀνθρώπους. Ἡ ἀπώλεια τῆς παραπεμπτικότητας, ἡ ἀπομόνωση μέσῳ τῆς συσκευῆς²⁸, ἡ ἀπουσία ἀπὸ τὸ παρόν, γιὰ τὴν βυθίζεται κανεὶς στὸν ἄυλο κόσμο μιᾶς διαδικτυακῆς πραγματικότητας, συνιστᾷ ἁμαρτία²⁹ καὶ τοῦτη ἡ τελευταία εἶναι τὸ μόνον ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ προσλαμβάνει ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τὸν κόσμο, ἀφοῦ καὶ ὁ σαρκωθεὶς Λόγος ἀρνεῖται νὰ τὸ προσλάβει³⁰.

Ὅλοκληρώνοντας, ἅς μοῦ ἐπιτραπῇ νὰ θέσω ὀρισμένα ἐρωτήματα, τὰ πιὸ ἀνοικτὰ ἐρωτήματα ἀπὸ ὅσα πρόλαβα ἤδη νὰ καταγράψω: Θὰ μποροῦσε ποτὲ νὰ τελεστεῖ θεία λειτουργία σὲ περιβάλλον ἐπαυξημένης

28. Ἀντίθετα, ἡ τέχνη τῆς φωτογραφίας, ἀκόμη καὶ κατὰ τὴ δημοσιογραφικὴ χρῆση τῆς, δὲν μεταβάλλει τὴ μηχανὴν σὲ μέσον ἀπομάκρυνσης ἀπὸ τὸν κόσμο, τοὺς ἀνθρώπους καὶ ὅσα βιώνουν, μέσο ἀποξένωσης, ἀλλὰ τὴν ἀναδεικνύει σὲ τρόπο συνολικῆς ἀποτύπωσης τῆς πραγματικότητας, μεταβάλλοντας τὴ φωτογραφικὴ λήψη σὲ σύμβολο, μία λειτουργία ποὺ μᾶλλον δὲν ὑποψιάζεται τὸ κάθε εἰκονιστικὸ ὑποκείμενο τῆς ψηφιακῆς ἐποχῆς. Ἡ καλὴ φωτογραφία ὑπηρετεῖ ἔτσι τὴν παραπεμπτικότητα, ὅπως μᾶς ἐξηγεῖ ὁ Ρ. Καπισίνσκι: «Ὅταν ἔχω μαζί μου τὴ φωτογραφικὴ μηχανή, βλέπω τὸν κόσμο ἐντελῶς διαφορετικὰ ἀπ' ὅ,τι ὅταν περπατᾶω ἀπλῶς μὲ κάποιον συνάδελφο καὶ συζητᾶμε. Ὅταν ὁμως ξεκινᾶω μὲ τὴ φωτογραφικὴ μου μηχανή μὲ στόχο νὰ φωτογραφίσω τὴν πόλη, τοὺς ἀνθρώπους ἢ κάποιες σκηνές, τότε πράγματι ἐπικεντρώνομαι στὶς λεπτομέρειες. Καὶ φάχνω, φάχνω... Ἐπειδὴ ἡ φωτογραφία εἶναι λεπτομέρεια, σύνθεση λεπτομερειῶν, προσπάθεια ἀνίχνευσης τοῦ μεταφορικοῦ στοιχείου, τοῦ συμβόλου, καὶ ἐμβάθυνσης σὲ αὐτό, παρατήρησης, στοχασμοῦ· μέσα ἀπὸ τὴ φωτογραφία μαθαίνουμε τὸν κόσμο, τὴ γλῶσσα του. Τὸ μήνυμά του συλλαμβάνεται ἀπὸ τὸ μάτι τοῦ ζωγράφου ἢ τοῦ φωτογράφου, συμπυκνωμένο στὴ λεπτομέρεια. Ἐπειδὴ γιὰ μένα ἡ πραγματικότητα εἶναι ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο αὐτῶν στοιχείων: ἡ περιγραφή μιᾶς πόλης εἶναι ἡ σύνθεση τῆς ιστορικῆς πλευρᾶς τῆς, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ τῶν λεπτομερειῶν ἀπὸ τίς ὁποῖες ἀποτελεῖται». Βλ. Ρ. Καπισίνσκι, *Αὐτοπροσωπογραφία ἐνὸς Ρεπόρτερ*, ὁ.π., σσ. 100-101. Ἡ τέχνη ἐν γένει, ὡς ἄσκηση ὁράσης καὶ συμπεριληπτικῆς ὀπτικῆς, ποὺ γιὰ τὸν χριστιανὸ ἀσκητὴ εἶναι ἡ βάση γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ θεοῦ στὸν κόσμο, ἔχει πλεῖστα ὅσα νὰ προσφέρει ὡς ἀντίδοτο στὴν ταχύτητα καὶ τὴ γενίκευση τῶν κυρίαρχων ψηφιακῶν εἰκόνων.

29. Βλ. Πεντζίκης, *Τὸ μυθιστόρημα τῆς κυρίας Ἑρσης*, ὁ.π., σ. 15: «Ἄμαρτία ἡ ἀπουσία ἀπὸ τὸ παρόν».

30. Ἐβρ. 4, 14: «οὐ γὰρ ἔχομεν ἀρχιερεῖς μὴ δυνάμενον συμπαθεῖν ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν, πεπειραμένον δὲ κατὰ πάντα καθ' ὁμοιότητα χωρὶς ἁμαρτίας».

πραγματικότητας; Νὰ ὑπάρξει ψηφιακὴ θεία εὐχαριστία; Θὰ ἔχουν τὴν ἴδια σημασία οἱ αἰσθήσεις μας σὲ 50 ἢ σὲ 150 χρόνια, δεδομένου ὅτι ὁ πλανήτης ὁδεύει περιβαλλοντολογικὰ σὲ ραγδαῖες μεταβολές καὶ ἡ βιολογικὴ ἐπιβίωσή μας θὰ υἱοθετήσῃ ἐξ ἀνάγκης νέους τρόπους; Δὲν τὸ γνωρίζουμε, ὅπως δὲν γνωρίζουμε ἂν ὁ ἄνθρωπος τοῦ μέλλοντος θὰ εἶναι πλάσμα ἢ παράπλασμα, ἀλλὰ γιὰ νὰ ὑπάρξει δὲν θὰ μπορεῖ παρὰ νὰ ἔχει πνοὴ Θεοῦ. Μέχρι τότε, ὡς «σύμμορφοι τῆς εἰκόνης»³¹ τοῦ σαρκωθέντος Λόγου καὶ προσβλέποντας στὸ ἀρχέτυπό του, πρέπει νὰ ζοῦμε τρώγοντας τὴ σάρκα καὶ πίνοντας τὸ αἷμα τῆς δημιουργίας μὲ σεβασμὸ καὶ εὐχαριστία³². Δὲν πρέπει καὶ δὲν μπορούμε, σύμφωνα μὲ τὸν π. Ἀλέξανδρο Σμέμαν, νὰ πετάξουμε τὶς αἰσθήσεις μας³³, οὔτε νὰ κολοβώσουμε τὴν ὑπαρξή μας, καταδικάζοντάς την νὰ κοινωνεῖ κυρίως ἐξ ἀποστάσεως, μὲ τὸ ἄγγιγμα μιᾶς ψυχρῆς ὀθόνης καὶ ὄχι μὲ τὸ ζεστὸ ἀγκάλιασμα τοῦ Ἄλλου, ὅπως παρόμοια ἀναγκάζεται νὰ κάνει ὁ ἥρωας τοῦ δυστοπικοῦ *Blade Runner 2047*, ποὺ ἔχοντας προηγουμένως ἀποξενωθεῖ ἀπὸ τὴν εὐπαθεῖ κόρη του, ἡ ὁποία ζεῖ κυριολεκτικὰ σὲ γυάλα γιὰ νὰ μὴν ἄρρωστήσῃ, καταφέρνει ἐν τέλει νὰ ἐπικοινωνήσῃ μαζί της, βάζοντας τὴν παλάμη του στὸ γυαλὶ καὶ περιμένοντας τὴ δική της ἀπὸ τὴν ἀπέναντι πλευρὰ ὡς ἔσχατη παρηγοριά³⁴. Εἶναι εἰκόνα

31. Ρωμ. 8, 29.

32. Ἡ φράση αὐτὴ ἀποτελεῖ παράφραση τῆς πρώτης πρότασης ἀπὸ τὸ ἀκόλουθο ἀπόσπασμα κειμένου τοῦ Wendell Berry: «Γιὰ νὰ ζήσουμε, πρέπει καθημερινὰ νὰ κόβουμε τὸ σῶμα καὶ νὰ χύνουμε τὸ αἷμα τῆς δημιουργίας. Ὅταν τὸ κάνουμε μὲ ἐπίγνωση, μὲ ἀγάπη, ἐπιδέξια, μὲ σεβασμὸ, τότε εἶναι μυστήριο. Ὅταν τὸ κάνουμε μὲ ἄγνοια, ἄπληστα, ἀδέξια καὶ καταστροφικά, τότε ἀποτελεῖ βεβήλωση. Μὲ μιὰ τέτοια βεβήλωση καταδικάζουμε τοὺς ἑαυτοὺς μας σὲ πνευματικὴ καὶ ἡθικὴ μοναξιά καὶ τοὺς ἄλλους στὴν ἔνδεια». W. Berry, “The Gift of Good Land”, στο: N. Wirzba (ed.), *The Art of The Common-Place. The Agrarian Essays of Wendell Berry*, Counterpoint, Berkeley, CA 2003, σ. 304. Ἐξαίσια ἀποδίδει τὶς προϋποθέσεις μετοχῆς στὸ μυστήριο τῆς θείας Εὐχαριστίας προλειτουργικὰ τὸ κείμενο αὐτὸ τοῦ προτεστάντη Berry, ὥστε καὶ ἡ μεταλειτουργικὴ ζωὴ νὰ συνδέεται μὲ τὸ σύνολο τοῦ βίου καὶ τὸ νόημα τῆς ἐπαφῆς μὲ τὴν ὕλική δημιουργία.

33. Βλ. Ἀλ. Σμέμαν (π.), *Ημερολόγιο 1973-1983*, μετάφρ. Ἰω. Ροηλίδης, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα 2002, σ. 403.

34. Γιὰ μιὰ θεολογικὴ προσέγγιση τῆς ἐν λόγω ταινίας βλ. Ἰω. Βογιατζῆς, *Sci-Fi καὶ Θεολογία. Ὁ διάλογος τῶν ταινιῶν ἐπιστημονικῆς φαντασίας καὶ τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας*, ἐκδ. Ἀρμός, Ἀθήνα 2022, σσ. 219-267.

ποὺ μᾶς θυμίζει τὴν τραγικότητα τῆς ἀπόστασης στὴν πανδημία, ποὺ σίγουρα δὲν θὰ ἐπιθυμούσαμε νὰ ξαναζήσουμε.

SUMMARY

From the Immateriality of Mediated Communication
to psychosomatic methexis
Hints about the importance of Incarnation in contemporary culture

By Panayiotis Thoma, PhD
Aristotle University of Thessaloniki

In light of the overall experience of the covid-19 pandemic, and particularly the need to resort to alternative ways of (non-physical) communication in which online/digital platforms played a major role, the article positively assesses the presence of digital technologies and social media as a blessing and a gift from God. The latter have also given humanity the chance to sense the suffering of people around the world, the pain of all humanity and its plea for redemption at all times and therefore to potentially view the world as the ecumenical body of Christ. Such ecclesiological awareness may reveal the Church everywhere, since every space is a *locus dei*, and God's love knows no boundaries. In elaborating my basic thesis, i.e. the need for an incarnate, unmediated communication in an era in which online communication prevails, I deliberately chose to quote and discuss, for the most part, some of the works of N. G. Pentzikis and Wendell Berry. Among other things, the first stresses the need for a prophetic, renewed perception of life following severe crises, while the latter acknowledges the fact that life constantly changes and thus calls us to adapt and creatively embrace change. In adopting new ways of online communication, as well as by facilitating participation/observance of liturgical events through live online broadcasts by way of digitalization, and through the sharing of numerous moments of personal and spiritual life, the Orthodox Church and its members have already become participants in the new

environment of the postmodern digitalized reality. Nonetheless, one of my basic arguments is that an immersion into the digitalized or hybrid reality should be viewed with a critical eye in a much-needed effort to establish new standards for it, ones that will preserve and honor the materiality of both human communication, orthodox worship (the sacraments) and spirituality. Love and sympathy for our fellow human beings, for example, may very well be reduced to a sentimental thing, nurtured by moving images, which in the end cut off viewers from the reality of tragedy. Thus, the ecumenical body of Christ becomes an abstract idea, not a mystery that is rooted in specific relationships.

However, based on the pattern of incarnation, the Church should not stop being receptive of the accomplishments of human culture and civilization, as long as it can transform them into a means of establishing communication with the divine, the world and humans within the mystery of life. Orthodox cosmology and anthropology have always been holistic in nature: matter and spirit are undivided and are never viewed separately; the same should apply to our digital era. Non-material, digital images, even automatic machines when integrated into the transformational life of the Church may connect to the reality of life and reveal God through it, given that humans have their senses exercised to discern goodness and truth in everything.